

VALÓSÁG ÉS ÁBRÁZOLÁS

MÉG EGYSZER MÉLIUSZ JÓZSEF VÁROS A KÖDBEN CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

A *Város a ködben* a régi Magyarország bukásának regénye; s Ilia Mihály helyesen állapította meg a Tiszatáj 1969-es novemberi számában, hogy szemléletét tekintve valahol Krleža nagy összefoglalása: a *Zászlók* környezetében helyezkedik el. A számvetés őszinteségén és tisztaságán kívül azonban van még egy regény-történeti érdeme is: olyan alakzattal tett kísérletet — eredményes kísérletet —, amely maga is a számvetés mondanivalóját szolgálja, amely „tartalom” és „forma” belső kapcsolatát valósítja meg.

Méliusz műve ugyanis avantgárdista regény, annak idején a romániai magyar próza modern hullámmal érkezett. Az erdélyi regény korántsem volt olyan hagyományos, netán konzervatív, mint ahogy sokan gondolják — elsősorban a Szépművés Céh néhány regénysikere nyomán. Volt ennek a regényirodalomnak egy avantgárd hulláma is: Tamási Aron korai műveinek költői, „népi” expresszionizmusa, Szántó György és Nagy Dániel formabontó és formateremtő kísérlete, Markovits Rodion dokumentarista módszere; de más példákkal is kiegészíthetnénk e sort. Közéjük tartozik Méliusz József regénye is.

A *Város a ködben* részben az expresszionizmustól, részben Prousttól tanult. Szerkesztésmódjának időt felbontó asszociatív logikája, mellérendelő szimultánizmus a expresszionista próza eljárásait követi. Méliusz egy vidéki város, Temesvár polgárságának sorsát idézi fel, a választott szociográfiai közeget azonban nem elszigetelten mutatja be. Sőt tervszerűen érzékelteti a polgári réteg és a társadalom más szféráinak kapcsolatát; azokra a folyamatokra kíváncsi, amelyek az egész társadalmi struktúrát járták és hatották át. Mídon a külvárosi szegénység helyzetéről beszél, ezt a megjegyzést teszi: „Nem azért igyekszem ennek az életnek némely pillanatát felidézni, hogy mesterséges ellenpontot teremtek a mi világunkhoz, ahhoz a világhoz, amit a szűkebb családom jelentett, hanem inkább azért, hogy magamat figyelmeztessen: nem is volt olyan zárt a mi világunk, épp ellentétességében érintkezett az ő életükkel, akárcsak a paraszti rokonokéval.” Vagyis a társadalmi lét tagozódásában megjelenő kölcsönösséget, az egymást kölcsönösen kondicionáló hatásokat kívánta vizsgálni és megjeleníteni. Ugyanez a szemlélet — az expresszionista ábrázolás jellegzetes szemlélete. — ölt alakot a regény szimultánista fordulataiban, melyek során Méliusz távoli eseményeket helyez egymás mellé. A szimultánizmus voltaképpen a futuristák találmánya volt, Méliusznál azonban a tiltakozás, az elkeseredés robbanó érzelmeinek expresszív kifejezését segítette elő. Jaurès meggyilkolását és egy nazarénus katoná kivégzését például így kapcsolja össze a háború ellen tiltakozó szenvedély: „Mit tudta a három öreg délelőtt az üres »Ezüstkecskében«, amikor reszkető ajkukhoz emelték söröspoharukat... mit tudták ők és a piactéri üzletekben lefetyelő, nagyszájú kereskedők, mit a hivatalnokok és az újságírók, mit tudta az álmos város, hogy Párizsban a másodpercmutató minden ugrása közelebb hozza Jean Jaurès legyilkoltatását és itt egy nazarénus zsellér halálának pillanatát.” Méliusz meg van győződve róla, hogy a világ egységes, hogy minden összefügg, s hogy a francia szocialista vezér halála vagy a magyar paraszt agyonlövétése is része annak a struktúrának, amit a háború jelent.

S ha a szerkesztő eljárások az expresszionizmus műhelyéből valók, nincs semmi meglepő abban, hogy a regény stílusát — vagy legalábbis ennek a stílusnak az egyik rétegét — is az expresszionizmus lírája, szenvedélyessége hatotta át. Csak egy példát idézek a sok közül, azt a jelenetet, midőn az asszonyok tüntetni kezdenek a háborús nyomorúság ellen: „Valahol felszakadt egy kiáltás és szájról szájra szállt, míg végül ezer meg ezer torok üvöltötte: »Kenyeret! Le a háborúval!« Csak zúgjon ez a hatalmas asszonyi üvöltés: »Kenyeret! Le a háborúval!« Sivitson! Zeng-

jen! Hadd rázza a hang az osztrák arcú paloták ablakait. Tépje a haját, jól fésült üstökét ennek a rakoncátlan, gondtalan fiók-Bécsnek! Furakodjék be az ajtók és ablakok hasadékán! Lopakodjék át füstölgő kéményeken, surranjon be a kényelmes, bársonyba borított szalonokba! Bújjék nyirkos hűvösséggel a parázna ágyakba! Szórja ki a párnákból és a dunyhákból a pelyhek havazó fellegét! Verje le a falakról az aranyozott keretű képeket. Borítsa fel a finom rajzolatú kínai virágvázákat! Döntse le a gondosan zárt kamrák polcairól a befőttesüvegek katonás sorát! Döntse fel a mézesbödönöket! Szórja szét a titkos rejtekeken felhalmozott cukrot, teát és az ezerfajta fűszert! A prűszköltető majorannát! A fekete szemű borsot! Csorgassa szét a francia mustárt! És verje falhoz az indiai rum nádfonatos üvegeit, a boros-palackokat!" Az expresszionizmus szenvedélyes izzása van jelen e felsorolás vádakat fogalmazó felkiáltásaiban.

A másik hatás, amely feltetszik a *Város a ködben* szövetén — mint mondtuk —, Prousttól való. Méliusz regényéről többen is megállapították a prousti fogantatást, azt, hogy — miként a francia mester — ez a könyv is az „eltűnt idő” nyomában halad, a múltat keresi, idézi fel. Valóban, a *Város a ködben* a múltról — egy már végérvényesen lezárult múltról — beszél; az író gyermekkorát, korai eszmélkedését idézi fel. Csakhogy éppen Prousttal, a visszavágyódás és a nosztalgia írójával ellentétes módon teszi ezt. Maga Méliusz is az intenciók eltéréséről beszél könyvének abban az érdekes függelékében, amely a regény több évtizedes sorsát mutatja be: „alapvetően nem prousti írás a *Város a ködben* — olvassuk. — Nem hódítja vissza az »eltűnt időt«; megidézi azért, hogy megtagadja és eltaszítsa. Ám, hogy eltaszíthassam osztályomat, hogy osztályomat megfogalmazhassam: családom benső struktúráját kellett költőileg és dokumentárisan megragadnom. A családot a történelemben, konkrét társadalmi környezetében. A megidézettek tagadásával téptem el végleg a köldökszínort és szakítottam visszavonhatatlanul a réteggel, amelyből származom, egész tudati világával. Így taszítottam el a Monarchiát, a régi Magyarország polgári, nacionalista magyarság-fogalmát, s téptem el véglegesen még egy mitikus köldökszínort.” Vagyis a regény korántsem a nosztalgia, inkább a leszámolás és a múlttól történő elidegenedés terepe lett.

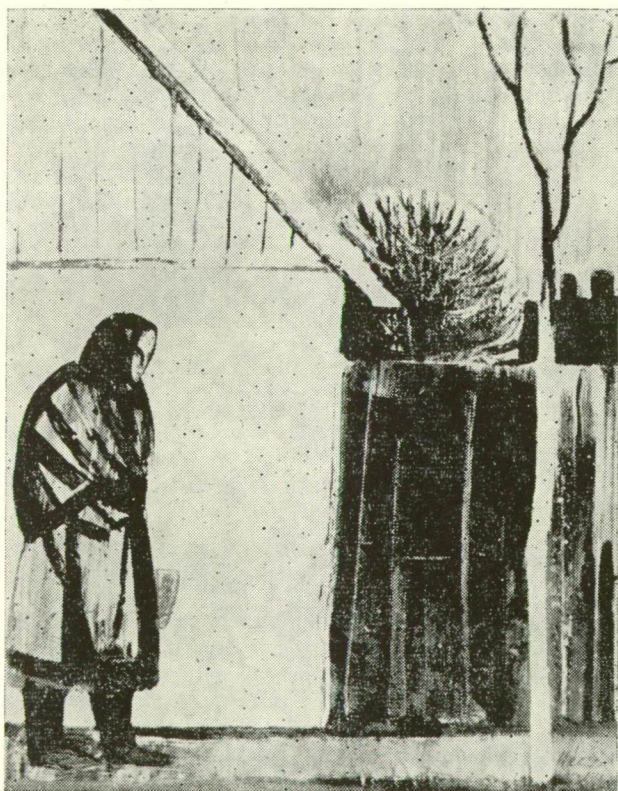
Mindez arra vall, hogy Méliusz regénye a személyiség önkeresését, belső mozgását fejezi ki. Azt az utat rajzolja fel, amelyet az írónak kellett megtennie. Maga Méliusz is arról beszél, hogy könyvének személyes — mondhatnánk: lírai — mondanója van. „Ráeszméltem — mondja regényírói próbálkozásairól —: azért nem tudtam prózát írni, mert nem ismertem fel a magam énjének szerepét, fontosságát a prózairás aktusában is; az alkatét, a személyes életbe sűrült valóságét, s nem mertem ebben az aktusban az lenni, aki, ami vagyok, végső soron lírikusan meditáló természet. Felismertem, hogy minden ember: történelem; én is az vagyok, és nem csak rajtam kívül van a történelem.” A személyesség, a vallomásos önkeresés szabja meg a regény írói alakzatát.

Ennek a személyességnek és önkereső igénynek van azután egy — a mondani-valót érintő — következménye is. Méliusz József a régi Magyarország összeomlásának folyamatát, egyszersmind a saját átalakulását akarja megérteni, ezért mind-egyre fejtegetésekre, kommentárokra kényszerül. A regény epizódjait rendszerint egy-egy rövidebb fejtegetés — a történetek magyarázata, értelmezése — zárja le. Az ábrázolt folyamatot voltaképpen nem is a cselekmény vezérli és mozgatja, hanem a kommentárok és az értekező jellegű részletek. Ezzel pedig Méliusznak olyan módszert sikerült találnia, amely az ábrázolt valósághoz igazodik. A temesvári életnek az a képe ugyanis, amely a regényből kibontakozik, statikus világot mutat: olyan társadalmat, amelyből hiányzik a történelemformáló erő, a szuverén cselekvés; vagyis mindaz, amely egy valódi, cselekményes regény bázisa lehet. Az a magyar polgárság, amelyet Méliusz bemutat, nem volt valóságos történelemformáló erő; mindvégig (öntudatlanul is) passzivitásban élt, nem alakította, legfeljebb „el-szenvedte” saját történelmét. A cselekvést nélkülöző — Kolozsvári Grandpierre Emil találó kifejezésével élve —, az „antiepikus” valóságot tehát csak olyan regényalak-

zat ábrázolhatta — a tartalommal adekvát forma keretei között —, amely maga sem a cselekmény szokásos rendjében, hanem a kommentálásban, az értelmezésben talál szervező erőt.

Vagyis a „lírikusan meditáló” írói természet és a számvetés igénye a legszorosabban összefügg. Méliusz egy olyan világról adott számot, amely tehetetlenségével, megújulni és cselekedni képtelen mozdulatlanságával maga készítette elő saját összeomlását. Ennek a tehetetlen és mozdulatlan világnak az ábrázolását a *Város a ködben* adekvát módon tudta megoldani. Valóság és ábrázolás eme harmóniájának megalkotása Méliusznak olyan érdeme, amelynek feltétlenül regénytörténeti jelentősége van.

POMOGÁTS BÉLA

HÉZSÓ FERENC: HAZAFELE